

BESPIEGELINGEN OVER SOCIALE GESCHIEDENIS, ALS VORM VAN OPTIEK

prof. D. van Arkel

Het is geen eenvoudige taak om in kort bestek een antwoord te geven op de vraag wat sociale geschiedenis eigenlijk is, te minder als degene aan wie de vraag gesteld wordt soms gereede twijfel heeft of hij de naam sociaal historicus wel waardig is, of andersom, of niet iedere serieuze historicus zich op de een of andere wijze met die tak van geschiedenis bezig houdt of dient te houden. De twijfel wordt gevoed door de vraag of een definitie wenselijk of zelfs mogelijk is.

Er zij talloze pogingen ondernomen het vak te definiëren. Zo b.v. "Geschiedenis van sociale categorien als standen en klassen e.d. en hun onderlinge, veranderende (sociale) relaties", "Geschiedenis van de arbeidersbeweging in de ruimste zin van het woord", "Geschiedenis van veranderende sociale structuren" enz.

Elke poging het vak in een keurslijf van een definitie te dwingen is bij voorbaat gedoemd tot moeilijkheden aanleiding te geven, omdat

1. de meeste definities één of meer ongedefinieerde termen bevatten,
2. als dat niet het geval is de definitie vrijwel nietszeggend wordt, en
3. eigenlijk altijd zondigt tegen de methodologische regel, dat er niet gestreefd moet worden naar een object-definitie van een tak van wetenschap.

Deze regel is juist, omdat een, noodzakelijk aprioristische, definitie bij voorbaat eventuele onderzoeksmogelijkheden uitsluit. Het is een regel die logische verwantschap vertoont met een andere methodologische regel, volgens welke bij elk onderzoek probleemstelling en definities, althans in het beginstadium van een onderzoek ontkoppeld dienen te zijn. Volgens een eenvoudig voorbeeld mag bij een onderzoek naar de invloed van druk op het kookpunt van vloeistoffen water niet gedefinieerd worden als de vloeistof, die bij 100° kookt, want de uit sneeuw gesmolten vloeistof, die bij $(100-x)$ ° op de top

van de Mont-Blanc kookt is dan per definitie geen water. Men mag water wel definiëren als de vloeistof, die bij 100° en 1 atmosfeer druk kookt en bij 0° bevriest (of omgekeerd zo 0° en 100° definiëren) en die bij 4° zijn grootste dichtheid heeft, als men de chemische samenstelling ervan wil onderzoeken. Zo mag men bij een onderzoek naar antisemitisme antisemitisme niet bij voorbaat definiëren, wel b.v. het object van antisemitische handelingen, zo mag men polemologie niet opzetten door "oorlog" te definiëren, enz.

Bovenstaande voorbeelden suggereren wellicht, dat het probleem wat sociale geschiedenis is, benaderd wordt uit een conceptie van "unity of science", een discussie, - men denke slechts aan Rickert's: "Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung" -, die al meer dan honderd jaar oud is.

Van een dergelijke conceptie is in het onderhavige geval geen sprake, omdat sociale geschiedenis, ook in ongedefinieerde staat, geacht mag worden te behoren tot de sociale wetenschappen of in ieder geval de menswetenschappen die gekenmerkt worden door het feit, dat het werkelijkheidsgebied, dat zij bestrijken er in ieder geval een is, waarin de mens zowel handelend subject is, of in andere woorden, die mede door de mens zelf gemaakt wordt, en vice versa. In de termen van Norbert Elias, Was ist Soziologie, wordt dat: de spelers maken het spel en het spel maakt de spelers. Zowel spel als spelgedrag zijn analyseerbaar binnen een cognitief systeem, waarin de spelregels bekend of onderzoekbaar zijn.

Deze overweging levert de mogelijkheid op het kiezen van een speciale optiek, een corrigeerbaar en expliciteerbaar selectief standpunt, dat het genereren, accumuleren en generaliseren van objectiveerbare kennis, in de zin van altijd intersubjectief overdraagbaar binnen een gegeven kensysteem, mogelijk maakt.

Hoewel over de voorwaarden en eisen waaraan bij de formulering van een selectief standpunt moet voldaan worden veel te zeggen valt, kan voorlopig volstaan worden met op te merken, dat zonder een dergelijk expliciet standpunt geen criteria aan te geven zijn volgens welke gegevens geordend worden, (en ordening is de basis van elke methodologie, fundament voor controleerbaarheid,) en vervolgens, dat in principe het gekozen standpunt immaterieel is, afhankelijk van de sociale, culturele, economische etc. positie van de onderzoeker, zolang als altijd maar aan de rigide eis van explicitering en van correctie door toetsing voldaan wordt. In de praktijk voor schrijver dezes is het systeem van het sociaal bepaald zijn van specifiek menselijk handelen, alsmede de actuele maatschappelijke relevantie van probleemstellingen bepalend voor het innemen van zijn standpunt.

In het voorbijgaan mag wel opgemerkt worden, dat het bovenstaande een fundamentele critiek inhoudt op een boek (en vele anderen zouden te noemen zijn) als Geyl's "Geschiedenis van de Nederlandse Stam": een verkeerd, want niet voor correctie vatbaar selectief standpunt, dat zelfs correctie niet eens ambieert. Op wankel taalkundige basis wordt apriori het bestaan van de stam sedert de vroege middeleeuwen aangenomen, maar omdat de uitslag bekend is, wordt gemakshalve aan het als Neder-Frankisch gekozen criterium maar Fries en Saksisch toegevoegd. Er wordt daarmee een vicieuze cirkel geïntroduceerd. Het hele boek bevat bij alle erkende kwaliteiten een aantal Q.E.D.'s die als bewijs gebruikt worden. Dan is Romein's impliciete criterium om behalve taal-verwantschap, klimatologische en geographische gesteldheden en de daarmee samenhangende economische structuren als uitgangspunt te nemen veel bruikbaar, omdat hij dat bijna in de zin van Gurvitch's "Société globale" doet.

Juist een geographisch en klimatologisch gezichtspunt biedt initieel al goede mogelijkheden. Men

denke slechts aan de mede door regenval bepaalde verschillen in agrarische structuren, de mediterrane, de grote rivierenculturen, Wittfogel's "hydraulische sociëties" (Oriental Despotism), de tropische, of de Transalpine gematigde zone met veel regenval gedurende het hele jaar. Met deze verwijzing naar het leefmilieu wordt bovendien een verdere stap in de richting van de keuze van het selectieve standpunt gezet.

Aan leefmilieu en aan zijn gepreoccupeerdheid met wat hem een uiterst actueel relevant maatschappelijk verschijnsel voorkomt: (in onjuiste termen, want in welke mate bestaan er rassen?) rassendiscriminatie, ontleent schrijver dezes, behalve een sterk sociologische oriëntatie ook een biologische. Een biologisch uitgangspunt vindt behalve in bovengenoemde problematiek ook reeds een rechtvaardiging in de overweging, dat nu juist de niet-biologisch bepaalde aspecten van menselijk samenleven en handelen - de oude "nature-nurture" controverse - door afzetting tegen de wel biologisch bepaalde het scherpst afgezet en omlijnd kunnen worden. Er mag immers niet bij voorbaat worden aangenomen, dat welke sociale categorie dan ook, gezin, clan, stand, stam, klasse, ethno-linguistische eenheid enz. "van nature" bestaan. Dit is een erkenning van de juistheid van Hobsbawm's constatering, dat die zich voor de sociale gevolgen van de industriële revolutie interesseert, als hij verstandig is, zich minder op kinship-systemen zal richten dan wie zich op sociale structuren van Angel-saksisch Engeland richt en op zulke instituties als b.v. het "wergeld". Op zijn beurt zal Hobsbawm erkennen dat b.v. het netwerk van familiestructuren, van zoveel betekenis in Marc Bloch's beschouwingen over de feodale samenleving, tot op het tijdperk van de spoorwegen, behalve voor de "hogere" standen, in het algemeen gelegen waren binnen zeer kleine geographische eenheden. Zulke eenheden bevatten veel informatie over sociale mobiliteit, arbeidsverhoudingen en wat dies meer zij, alsook over geboorten, sterfte,

ziekten, voeding, hygiëne en dergelijke "somatische" aangelegenheden, die in de huidige praktijk tot het terrein van de sociale geschiedenis gerekend worden.

Op het eerste gezicht lijkt het enigszins vreemd een biologisch georiënteerd uitgangspunt te kiezen, want de tegenwerping ligt voor de hand, dat toen historici, of wie zich ervoor uitgaven, dat gingen doen het monster van het racisme behoren werd. Voltaire, Gobineau, Renan, Michelet, Carlyle, H.S. Chamberlain e tutti quanti, hebben inderdaad bewust of onbewust in min of meerdere mate hun steentje daartoe bijgedragen. Het antwoord is, dat het pseudo-biologie was, die zij toepasten, bouwen op het losse zand van wat willekeurig bijeengeraapte somatische kenmerken, of veronderstellingen, die niet getoetst werden. Gebruik van biologische gegevens is, naar wij hopen aan te tonen, mede wegens de grotere controleerbaarheid, wel degelijk verantwoord.

In het voorgaande werd al gesuggereerd, dat leefmilieu van grote betekenis is voor menselijk gedrag. Als nu in navolging van C.D. Darlington: "The Evolution of Man and Society" gesteld mag worden, dat alleen volgens een biologische taxonomie (afgezien van het impliciete waardeoordeel, dat in Sapiens gelegen is; Linnaeus stelde er overigens een Homo Ferus tegenover) benoemde Homo Sapiens Erectus een der weinige soorten is, die geen "species specific environment" heeft, dan wordt de betekenis van het milieu alleen maar groter. De nadruk valt vooreerst op "Erectus". Niet alleen vooronderstelt overeind lopen door de complexe enervatie van de evenwichtsorganen een ontwikkeling van de grote hersenschors en het zenuwstelsel, maar het maakt bovendien de "voorpoten" vrij voor ander gebruik. Daar de mens oppositie van de duim kent (sommige primaten ook), maar ook ontkoppeling van de beenderen van de arm, die de draaiing van de hand mogelijk maakt is "handelen" - niet voor niets van hand afgeleid-mogelijk. Biologisch slecht uitgerust voor aanval, verdediging of vlucht, kan de mens alleen maar komen tot een maximalisering van zijn overlevingskan-

sen door getrapt instrument gedrag, instrumenten om instrumenten te maken, die van te voren geconcipieerd moeten zijn. De ver ontwikkelde hand stelt hem hiertoe in staat. Draaiing van de hand is b.v. alleen al noodzakelijk voor het goed richten van de onderhands geworpen speer. Evolutie-nair betekent dit, aldus Darlington e.a., dat aanpassing aan het milieu in Darwinistische zin overal op gelijke of althans analoge wijze verloopt: ontwikkeling van een aan het milieu zo goed mogelijk aangepast instrument-gedrag, en dat, wederom door de complexe enervatie, om het zo uit te drukken, "Sapiens", maar ook "Faber" uit "Erectus" volgt.

Het woord 'overal'; dus voor alle mensen geldig, uit de vorige zin betekent adequaat voor het gegeven leefmilieu, maar derhalve anders voor een bewoner van Groenland, dan voor een steppennomade, of voor inwoners van het tropische regenwoud, enz. Adequaat instrumentgedrag impliceert derhalve een interpretatie van en zingeving aan het leefmilieu. Hier nu wordt de zienswijze van Helmuth Plessner fundamenteel. In zijn beroemde boek "Die Stufen des Organischen und der Mensch" argumenteert hij dat in tegenstelling tot het dier de mens niet "af" is, niet zodanig biologisch uitgerust en aangepast aan een doorgaans wel specifiek milieu, dat daardoor maximalisering van overlevingskansen gegarandeerd wordt. Hij is niet "af", omdat hij zelf criteria moet vaststellen voor de interpretatie en selectie van zintuigelijke informatie. Selectie is noodzakelijk omdat wij in zekere zin een teveel aan informatie krijgen. Iemand die naar een voordracht luistert, die hem boeit, heeft al uitgemaakt, dat in zijn situatie de kleur van de muren of verkeerslawaaï van buiten in die specifieke situatie geen relevante informatie bevat. Delen van dat verkeerslawaaï worden wel relevant op het moment, dat hij na afloop verkeers-deelnemer wordt.

De implicaties zijn verregaand. Niet alleen betekent dit selectievermogen, dat de mens zichzelf tot deel van de te interpreteren werkelijk-

heid maakt, want alleen door over zijn eigen situatie te reflecteren kan hij uitmaken welke informatie in die situatie relevant is, en hij kan zich aldus tot object van zijn eigen denken maken - een gedachte die verwantschap vertoont met het "met zichzelf handelen" van Blumer's Symbolic Interactionism - maar ook, dat tengevolge van die hoedanigheid de mens als hij er niet in slaagt een adequaat interpretatiekader te maken, hij in Durkheim's terminologie in een "anome" of te wel suicide situatie is, die hem dwingt zich in een andere zin van het woord af te maken. (Hij kan ook, en dat speelt bij discriminatie een grote rol, de anome situatie "bplossen", door een concreet schuldige voor zijn inadequate interpretatie en derhalve voor de inadequate normering van zijn gedrag aan te wijzen.)

Adequate interpretatie van de totaliteit van informatie uit het leefmilieu impliceert ook automatisch de socialisering ervan. Zou nl. ieder voor zich een interpretatiekader ontwerpen, en dat normgevend maken voor zijn handelen, dan zou voor ieder waarnemer dat gedrag te verwerken informatie zijn, die ad libitum kan doorgaan. Niemand zou aldus tot een afgerond mededeelbaar interpretatiekader kunnen komen. Het hoeft geen betoog welke rol taal hierbij speelt, en dat taal en cultuur tot op zekere hoogte samen-vallen.

Deze gedachtegang vertoont, als gezegd, een zekere verwantschap met Blumer's Symbolisch Interactionisme, dat "semiotische" -- betekenis toeken-nende aspecten van het eigen en ander-mand gedrag accentueert, binnen een bepaalde context, maar ook met de op Plessner's concepties voortbouwende studie van Luckmann en Berger: "The social Construction of Reality", die als matrix voor alle normen en waarden, maar vooral als norm voor het handelen het "symbolisch universum" vooropstelt, de overkoepelende vorm van het totaal aan interpretatie en eruit afgeleide normering, dat zoals zij stellen, alleen historisch te begrijpen is.

De eenvoudigste vorm waarin een gesocialiseerd interpretatiekader tot stand kan komen is de mythe: een voor alle participanten in een cultuur

begrijpelijke en aanvaarde ordening van informatie, en de daarmee samen-hangende normering voor het handelen. De mythische ordening is naar zijn wezen conservatief. Juist omdat het een wezenlijke functie is de totaliteit van waargenomen werkelijkheid te orde-nen, is een verstoring van de orde ei-genlijk onverdragelijk. De mythe is zoals Malinowsky liet zien, zowel "wetenschap", omdat zij waarneming or-dent, godsdienst en magie, omdat volgens het interpretatiekader beïnvloeding mogelijk is, rechtssysteem, omdat het sociaal normerend is, en, als gezegd in hoge mate afhankelijk van productie-wijzen, en de daarbij behorende beslis-singsprocedures over de verdeling van schaarse goederen. Dit alles, uiter-aard, ideaaltypisch gezien.

Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat bij een voortschrijdende technologische ontwikkeling, zeker na de agrarische revolutie, een toenemende taakverdeling zal optreden. Gordon Childe illustreert dit overduidelijk in zijn bekende boek: "What happened in History". Toenemende taakverdeling betekent niet alleen noodzaak tot herformulering van symbolische universa, maar ook dat deze zelf en de erin vervatte legiti-misering van rechts- en machtsposities, complexer geworden, op een voortdurend hoger abstractieniveau komen te liggen. Dit impliceert dan weer, dat in toene-mende mate deelgroepen zich niet meer kunnen herkennen in deze meer abstract geformuleerde normen en waardenstelsels van de "mandarijnen".

Dit kan leiden tot een soort lethargische, indolente berusting, maar veel vaker tot een anome toestand waar-uit ontsnapping bestaat door het zelf-standing formuleren van een nieuw symbo-lisch universum, die kan inspireren tot allerlei vormen van rebellie. Als de machtsmiddelen van de heersende groep groot genoeg zijn, kan onderwerping en uitroeiing volgen, maar vaker zal voor-komen, dat deze groepen als "untouchables", zeker niet allen in India, door stigma-tisering als inferieuren, als slaven, als "villeinen" van een feodale samen-leving, of op andere wijze als outcast groep terzijde geschoven worden, of onderdrukt worden. Mengvormen kunnen

zich voordoen, zoals met name het geval is in alle mogelijke vormen van (rassen) discriminatie, door enerzijds de status quo te handhavende ideologie van de heersende klassen te aanvaarden, en onbehagen gevoelens op dergelijke outcast groepen af te reageren.

Opstandigheid kan de vorm aannemen van verzet zonder een volledig uitgewerkt nieuw symbolisch universum, banditisme e.d., zie b.v. Hobsbawm's "Bandits", of met wel uitgewerkte symbolische universa uittreden uit de bestaande maatschappelijke orde of proberen die met geweld omver te werpen als b.v. gebeurde in de chiliastische bewegingen als beschreven door Norman Cohn in "The Pursuit of the Millennium" of in de revolutionaire bewegingen met expliciet gemaakte nieuwe maatschappijvisies. Het al of niet slagen ervan is mede afhankelijk van het verlies aan machtsmiddelen van de heersende groepen door b.v. veranderingen in productieverhoudingen, of, zoals de Tocqueville al liet zien, door functie-verlies.

In de eenvoudigst mythische vorm waren interpretatiekaders bij ontmoetingen van verschillende culturen nog wel vatbaar voor syncretistische oplossingen. Het al door Ruth Benedict in "Patterns of Culture" beschreven geval van de Kurnai is bijzonder verhelderend. De Kurnai beschouwden ieder stamlid als naaste bloedverwant (interpretatiekader A), en verboden strikt elke vorm van incest (interpretatiekader B). Het over elkaar heenschuiven van twee systemen - hoe is waarschijnlijk niet te achterhalen - leidde tot een kunstgreep om het voortbestaan te garanderen, bepaald door het nieuwe syncretistische kader, dat verbanning van gelieven voor een bepaalde tijd naar een bepaald daartoe aangewezen eiland voorschreef.

In de meer complexe, abstractere vormen kan ontmoeting b.v. door handel niet meer tot syncretisme leiden, hetgeen opnieuw dwingt tot herformulering met nieuwe expliciteringsvormen van symbolische universa. Een bekend voorbeeld is de door onderlinge inconsistentie van hoogontwikkelde

culturen voor leden van een Ionische leisure-class noodzakelijk geworden rationalistische herformulering van de werkelijkheid als een redelijke werkelijkheid, die denken en zijn identiek maakte. Deze vorm in het Hellenistische tijdperk botsend op een op analoge wijze tot stand gekomen voluntaristische Joods-Christelijke zienswijze, de werkelijkheid door Wil geregeerd, die ook de naar Gods beeld geschapen mens eigen is, met, zoals Martin Buber liet zien, de daarbij horende totale secularisering en instrumentalisering van de hele fysische wereld, noopte opnieuw tot een nu scientistische oplossing voor een interpretatie van de werkelijkheid.

Met deze optiek is, omdat zij geëxpliciteerd is, haar praemissen aangeeft en derhalve voor correctie vatbaar is, een bruikbaar instrument geschapen voor probleemstelling, hypothesevorming en daaruit voortspruitende theorievorming. (De methodologische aspecten hiervan moeten binnen dit korte bestek buiten beschouwing blijven.) Het wil zeggen dat sociale geschiedenis bovenal een wijze van optiek is die bij explicitering steun zoekt bij sociale wetenschappen waaronder economie, zodat het mogelijk is sociale geschiedenis te omschrijven, niet definiëren als sociologiserende geschiedenis, zich op een tijdas afspelende sociale problematiek.

De bruikbaarheid ervan ligt in de mogelijkheid tot sociaal wetenschappelijke theorievorming, die noodzakelijk de unieke gebeurtenis, waartegen zeven logische argumenten aan te voeren zijn, als instrument van onderzoek verwerpt.

De optiek is bruikbaar omdat zij onder meer:

- 1e productiewijzen, verdeling van schaarse goederen, en alles wat daarin verandering teweeg brengt, demographische structuren, technologische innovatie e.d. in haar beschouwingen betreft.
- 2e de sociale bepaaldheid van het handelen, en daarmee conflicterende ideologische structuren in haar gezichtsveld heeft, en bij implicatie sociale conflicten.
- 3e oog heeft voor hierarchisering en

de evolutionaire en revolutionaire veranderingen daarin. Barrington Moore's "Lord and peasant" is een prachtig voorbeeld van effecten van hiërarchisering door te betogen, dat het al of niet elimineren van bepaalde sociale categorieën, tot totaal verschillende politieke structuren kan leiden. Norbert Elias' "Über den Prozess der Zivilisation" gaat op indringende wijze in op de relatie tussen wijzigingen in de productieverhoudingen, staatsvormingsprocessen en veranderende gedragscodes.

- 4e mechanismen kan helpen opsporen, die leiden tot het creëren van outcasts en hun verzet.
- 5e toetsingsmogelijkheden bevat voor sociaal wetenschappelijke theorievorming omdat de sequentie van gebeurtenissen (wat dat ook moge zijn; c.f. Whitehead's "event particles") en daardoor kan worden voldaan aan de eis van actuele maatschappelijke relevantie.
- 6e inzicht geeft in de wijze waarop kennis tot stand komt en gesocialiseerd wordt.
- 7e voldoende ruimte laat door accentueringsmogelijkheid voor verschillende maatschappijvisies.

Zie ook het tweede artikel van Van Arkel, getiteld: "De groei van het anti-Joodse stereotype".